

A TRÓJAI HÁBORÚ RÉGI IRODALMUNKBAN.

(Második és befejező közlemény.)

c) A Lévai Névtelen széphistóriája.

Hunyadi históriájánál egy évvel korábban (1576) került sajtó alá, de egy évvel később (1570) készült el ez a munka, melyet magát megnevezni nem akaró szerzője »híres Léva város kerületében« fordított deákból magyarra.¹

A széphistória tulajdonképen a két pseudo-ovidiusi heroida fordítása. (XV. Paris Helenae, XVI. Helena Paridi.) A XV. heroida a II. rész 101. sorától végig, a XVI. pedig az egész III. részt foglalja el; az I. rész, a II. eleje és a IV. rész mintegy keretképen illeszti oda Trója történetét.

Maga a középső rész, a fordítás, az eredeti gondolatmenetét híven követi, de jóval megrövidíti, különösen ott, hol nagyobb-számban tartalmaz tulajdonneveket s hozzájuk kapcsolódó célzásokat. Szerzőnk nem valami mély classikus tárgyi tudásával ilyenkor egyszerűen átsiklik rajtuk. Mindamellett elég bőbeszédű, az eredeti tömör kifejezéseit csak hosszas czikornyákkal tudja körülírni, egy-egy distichont rendszeren egész négysoros versszakkal ad vissza, néha még körülményesebb, pl. a latinul is közbeszótt pentametert — Bella gerant fortes, tu, Pari, semper ama ! (XV : 254.) — így czirkalmazza ki :

Erős vitézec had hadakozzanac,
Vitézfégben had magabaltaffanac,
Paris róllad egyebet ne Bóllyanac,
EBed, elméd, Berelmen forgaifanac. (III. r. 441—444.)

¹ Az első kiadás teljes czíme : História | CONTINENS | VERISSIMAM EXCIDII TRO- | JANI, CAVSSAM IPSVM VIDELICET HE- | LENAЕ raptum per Paridem Troianū, cum | finali vtriuſque exitu : non ita pridem idioma- | te Hungarico per anonymum quendam ex | Scriptis Poëtae Nafonis, caufsa voluptatis | in rythmos diligenter coacta. | Anno Domini 1576 | COLOSVAROT. | Nyomtattot 1576. eBtendőben. — Ennél sokkal jobb és megbízhatóbb a második kiadás : PARIS, | ES Görög Ilona Híſto- | RIAIA, KI MIAT VEGRE | AZ EGÉS³ TROYAI BIRODA- LOM | elvezze, Priamus Király megöletetéc, és az erős | Hector le vágatéc. Mindeneknec példayül, | mi következéc az Paraznafág- | ból, ki adatot. [Következik 4 sor Ovidiusból Ars am. II. 559—62. Női mellkép.] 1597. [Betűi után ítélve a Heltai-nyomda terméke.] Több kiadását nem ismerjük. Nótájára hivatkozik az *Effectus Amoris* szerzője. (Debreczen, 1588.) Trausch a szász *Schriftsteller Lexikonban* (II : 115.) nem tudni, mi alapon, Heltai Gáspárnak tulajdonítja.

Így magyarázható, hogy az elhagyások ellenére a XV. heroida 376 sorának nála mégis 244 sor, a XVI. heroida 268 sorának pedig 472 sor felel meg!

A mi már most a keretet illeti, annak legközelebbi forrása maga Ovidius. Így az *első* részben Hecuba álma, Paris ítélete, Venus ígérete, a *másodikban* a szíves spártai fogadás, Páris fölgerjedése és igyekvése a királyné meghódítására, Menelaos elutazása¹ s a IV. részben a két vénasszony kerítése magából a két heroidából vehető ki. Az eltérő s bővebb részletezések, mint Paris titkos fölneveltetése a pásztoroknál, Peleus és Thetis lakodalma, Paris felszólítása az istennőkhöz, hogy előtte levetkezzenek, megtalálható a már idézett Ubertinus-féle kommentárban. (L. az előbbi fejezetet.)

De föl kell vennünk szerzőnkre nézve Guido ismeretét is: tőle vehette azt a vonást, hogy Paris álmából serkenve látja az istennőket (Soporatus igitur tam grauter vidi ipso somno meo mirabilem visionem quod deus Mercurius tres deas in suo comitatu ducebat etc.), továbbá Guido emphatikus leírásából meríthette Helena arczképének egyes vonásait:

Gyenge teste, termeti Ilonának,
Szép ket Beme fekete az ABßonnac,
Szömöildeke fekete homlokának,
Ortzaia keregeded piroffac vadnac.
Füle kiczin és Bép kerekdéd vala,
Homlokában ehrek meg látznac vala,
Az vér Bép ehreken Bépen foly vala,
Fel ment homloka nagy Bép ékes vala.
Báya kiczin, ayaka piros vala,
Keskeny dereka, közép Berú vala,
Arany Binú Bép hoßbu haya vala,
Magaffága Bép közép Berú vala.
Foga Bayában nem rutt, ritka vala,
Karya, keze oly nagy Bép gyenge vala,
Beme és ayaka mosolyog vala,
Edes és bölcz beBéd ő nalla vala . . .

Mennyivel különbek ennél a primitív felsorolásnál kortársának, Balassinak leírásai, melyek már a humanista költők² stíluskészletén művelődve meglepő fordulatokkal és üdébb képekkel elevenednek meg.³ Még változatosabb a már barokkendőzéssel gazdag Gyöngyösi képkészlete, a ki ugyancsak a XV. heroida fordításába illesztette bele Helena arczképét, hasonlataiért bekalandozva az egész természetet. Mindhárman a humanista líra egy kedvelt fogását⁴ tanulták el, de mily

¹ Menelaos nála *Onessus*ba utazik, ez valószínűleg az ovidiusi »Cressia regna« elrontása.

² A humanisták a latin lírikusoktól, ezek ismét az alexandriai erotikus regényíróktól tanulták. L. Rohde, *Der griechische Roman*², 160 l.

³ Így kivált a Krusith Ilona (Szilády-kiad. XXIII.) és Morghai Kata (VII.) nevére szóló költeményében.

⁴ Eckhardt Sándor, Balassi Bálint irodalmi mintái, IK. XXIII: 179.

különbséggel. Míg Névtelenünk egyszerűen egymás mellé rakja vonásait: ortzaia kereded pirossac vadnac... Szája kiczin, ayaka piros vala... edes és bölcz beßéd ő nalla vala — íme mint élednek föl ugyane vonások Balassinál:

Piros rózsza tündöklík orczáján,
Szép kaláris tetszik az ajakán, ...
Arany színű haja,
Mintegy gyöngy az foga.
Tiszta mézzel foly ő édes szava. (LX. Bécsi Zsuzsánáról.)

Viszont Gyöngyösínél már csupa rutin:

Gyöngy és Gyémánt finlik a' te két szemedben,
hó s-rózsza szín jádzik vig tekintetedben,
csupa méz lakozik édes beszédidben.

(RMKT. Gyöngyösi, I: 8.)

A *negyedik* rész a görögök készülődését adja elő, majd egyetlen strófában a tízéves ostromot, végül hosszabban Trója pusztulását. Forrása ismét Guido, de mellette Dictyst is kellett használnia, így pl. mikor a görög követség panaszt emel Priamus előtt Paris ellen, hogy »megszegte frigyét a gazdaságnak« (≈ Dictys, I: 7, *primum de Alexandri injuria conqueritur, exponens communis hospitii eversionem*), Ilona keserves sírása, mikor meglátja urát, szintén Dictysre vezethető vissza (I: 9.), de már önmagának elátkozásáról nem tudok számot adni, hacsak Homerosra nem akarunk gondolni, kinél a VI. énekben (344. s.) olvashatunk hasonlót.

Trója pusztulásának leírásában rövidség tekintetében szintén Dictys-szel egyezik meg (L. V: 11.), bár kétségtelen, hogy az *Aeneis* II. énekét is olvasta. Csak onnan meríthette Priamus meggyilkolásának azt a részletét, mikor Neptolomeus [így!] az agg királyt üstökön ragadja s úgy öli meg (Aen. II: 352, *implicuitque comam leva...*, míg Dictysnél csak ennyi: *dein Priamum Neoptolemus sine ullo aetatis atque honoris dilectu retinentem utraque manu ad aram jugulat*, V: 12.). Ugyancsak Vergiliusban olvashatta, hogy Trója földulása után Neoptolemus vitte magával Helenát. (Aen. III: 294.)

Az egészben mindössze két eredeti vonás van, melynek nem tudjuk gazdáját adni, valószínűleg mindkettő tévedésből származik: a három istennőt nem Mercurius vezeti Paris elé, mint valamennyi földolgozásban, hanem Neptunus; továbbá Paris kétszer utazik Spártába, az első alkalommal azonban nem láthatja Helenát.

Az egész munkán végigvonul a szokásos erkölcsi tendentia: Paris csalárdsága és Helena paráznasága az oka Trója romlásának:

Példa lehet az Paris mindeneknek,
Példa Ilona tünéktec Bép Búzec,
Hogy iffiak Bauoknac ök ne hidgyenec,
Kiben gyakorta csalárdfágoc efne.

Ezt köti lelkökre a szép Ilona is, mikor magát oly borzalmasan elátkozza. Egészen érthetetlen tehát Bodnár Zsigmond megállapítása, a ki egyedül a latin cím *causa voluptatis in rhythmos coacta* kifejezésére támaszkodva ezt az állítást koczkatja meg: »Ez, úgy látszik, az egyetlen vers, melynek szerzője kimondja, hogy *causa voluptatis* mások gyönyörködtetésére írta kis elbeszélését. A többiek rendesen a mi tanúságunkra [így!] készítik verseiket, olvasóik erkölcsi emelésére hordják össze érzéki meséiket: a *Páris és Görög Ilona* szerzője csupán gyönyörködtetni kíván.« (M. Irod. Tört. I: 346.) Ilyet csak az állíthat, a ki az egész költeményből pusztán a címet olvasta el. Igaz ugyan, hogy a *machinatio* és az erotikus részletek alkalmazása élvezhetőbbé teszik históriáját Hunyadi száraz krónikájánál, de az erkölcsi tanulságot XVI. századi író megtagadni nem tudja.

A költeménynek egyetlen jelentősége az, hogy irodalmunk első Ovidius-fordítása; máskülönben nyelve, verselése meglehetősen gyarló, s örökös *vala-vala* rímelve által fölveszi a versenyt. Tinódival.

d) *Husztí Péter Aeneise.*

Ha az előbbi széphistóriát első Ovidius-fordításunknak kell neveznünk, akkor ezt viszont az első kísérletnek Vergilius *Aeneis*ének átültetésére.¹ Bár csak három kiadását s egy kéziratát ismerjük,² kedveltségét eléggé bizonyítja a Dido és Aeneas szerelmére való gyakori hivatkozás a XVII. század lírájában, a mit nem kell a Vergilius közvetlen hatásának tulajdonítanunk. Nótáját maga az Argirus-história veszi mintául. (*Oly búvalbánattal az Aeneas király*, a III. r. 41. strófája.)

Tartalmánál fogva csak részben tartozik tárgyunkhoz. Nem annyira Trója története érdekli szerzőnket, hanem *a római birodalom alapítása*; csak azért indul ki a trójai háborúból, mert mint igaz krónikás és korának hű fia, a dolgot legelejen akarja kezdeni:

El kezdem Troiajajknak romláfokat,
Es Romajajknak onnat Bármasztokat.

De nem ragaszkodik szorosán az eredeti szerkezetéhez, melynek *in medias res* ugrását bizonyára nem tarthatta józan

¹ Teljes címe: ÆNEIS, | az az: | AZ TROIAI AE- | NEAS HERTZEG DOLGAI. | Melyben Troia vétele es romlása, Troiaiak bu- | dofások ÆNEASSAL egygüt, Hadok Olaz or- | Izágban, es Roma várofnak eredeti, nagy | Izép dízes verfeckel meg | iratik. | Ezzén Notára: | Jollehet nagy Iokat Izoltunk Sandorrol, &c. | [Vignetta.] | BARTFAN | Nyomtatott David Guttgefel | által. | 1582. Eztendőben.

² A bártfaival egykorú debreczeni kiadás Nagy Iván könyvtárából Londonba került. (MKSz. 1880. 220 l.) Harmadik ismert kiadása: Kolozsvár, 1624. — Egy rövidített kézirati másolata megvan Széll Farkas codexében. (Egy XVI. századi codex históriás énekei. 1884. 113 l.)

kiindulásnak. Sőt Trója pusztulása sem elég kezdet, hanem még előbbi széphistória-íróinknál is messzebb megy vissza, nem Hekuba álma és Paris születése, hanem az ősi *Dardanus*-nak Itáliából, a vergiliusi »antiqua mater« földéről való elszármazása nála a megindító mozzanat. Forrása természetesen Vergilius (Aen. III. 167.) és a hozzátartozó kommentárok.

Munkájából bennünket közelebről csak az *első rész* érdekel, mert ebben mondja el Trója és Ilium eredetét, Dardanus, Tros és Ilus városalapításait, majd Hekuba álmát, Paris kitételét, ifjúi vitézkedéseit, Hektorral való bajvívását, Pileus [így!] és Thetis lakodalmát, Paris ítéletét, szép Ilona elrablását s igen röviden a tiszéves ostromot; a 41. strófától kezdve az *Aeneis* II. énekét fordítva, Trója pusztulását és Aeneas menekülését adja elő. A II. és III. rész adja Aeneas bolyongásait az *Aeneis* III. könyve alapján, a IV. rész a »férhöz menő ió asszonyok« tanulságára Dido szerelmének szomorú történetét az *Aeneis* IV. könyve után, végül az V. részben igen rövid kivonatban az *Aeneis* többi énekeit: Aeneas hadát Olaszországban, halálát és Róma alapítását.

Az erkölcsi irányzat mellett helyenként (pl. a III. rész elején) éles kifejezést ad erős protestáns meggyőződésének, Dániel prófétával fenyegetőzve nekiront a pápaságnak s a katolikus Rómának, »vak Pogánság holot mostan wralkodik«.

A Trója történetével foglalkozó első rész forrása, a mint már előbb érintettük, nagyjából magának Vergiliusnak elszórt czélzásai s a hozzája fűződő serviusi magyarázatok, továbbá Ovidius és commentárjai, melyeket ezúttal fölösleges részleteznünk, hiszen ugyanazokat az epizodokat kellene ismételnünk, melyekre az előbbieken többször hivatkoztunk.

A mi az *Aeneis* II. énekének fordítását illeti, ez is inkább átdolgozás, azonban mind Hunyadinál, mind a Lévai Névtelenél hívebben s a részletek nagyobb gazdagságával ragaszkodik az eredetihez.

Kezdi a faló építésével s felsorolja a főbb hősöket, kik benne helyet foglalnak (az *Aeneis* csak a kiszállásnál említi őket, 261—64. sor). Helyenkint bővebb az eredetnél, így pl. míg Sinon a maga meséjében megalégszik egy-két czélzással s a »haud ignota loquor« fordulattal jelzi az *Aeneis* olvasóinak s az előttük ismert történeteket, Huszti a régi regékben kevésbé járatos magyar közönség kedvéért elmondja Palamedes történetét, majd később, mikor Pallas istenasszonyhoz (az eredetiben Phoebushoz) fordulnak jóslatért, Vergilius beéri ennyivel:

Sanguine placastis ventos et virgine caesa,
cum primum Iliacas, Danaï, venistis ad oras.
Sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica.

(Aen. II. 116—119.)

Huszti azonban bővebben kiterjeszkedik rá:

Tanofág ilyen lén Pallas bent aBzontul,
Tű mikor Troiára indulátok hazúl,
Nem fere el Agamemnon egy vadomtul,
Szaruafomat meg lóué az kéz-iyéből.
Oly nagy boBzúfágom ezért lén reiatok,
Szelet nem boczáték, tengeren reiatok,
Míg nem embervérrel nekem áldoznátok,
Kegyelmeffégeből Troiát meg szállátok.
Czak moft-is énnekem tű vgy áldozzatok,
Nagy io Berenczéuel tengeren iárhattok.

Mindkét bővítés forrása a Sérius-féle kommentár. (Ad. Aen. II : 81. és 116.)

Ilyen magától értetődő toldásokat figyelmen kívül hagyva, híven regéli tovább Laokon [így!] intését, majd bűnhődését (két *sárkány* jó a tengerből), majd a görögök éjjeli megrohanását, Aeneas álmát, találkozását a *páppal* (Panthus):

Ez vtolfo napiok az Troiaijaknak,
Nagy siralmas időre jaj miként mij iutánk,
Hitönckel neuönckel az fölpre [!] le romlánk.

Következik Priamus halála, Aeneas találkozása Ilonával, Venus megjelenése, végül a menekülés.

Eredeti vonást igen keveset találunk: az aranyalmát nem Eris, hanem *Mars* és *Pello*¹ dobják a mulatók közé. Ilona nem felesége Menelausnak, hanem jegyese, mint Hunyadinál:

Eözuegy királyne aBbony ott lakik vala,
Ilona Bép leány ez aBbonyé vala,
Egy görög királynak kit ő iedzöt vala.

Mindezek lényegtelen eltérések. Mindenesetre méltó a megállapításra, hogy Huszti az eddigi magyar földolgozók között az egyetlen, a ki pusztán a régi hagyományból merít, s toldásai is a régi kommentárokból valók.

Épígy nyelv és verselés tekintetében, ha nem is mutat különösebb fejlettséget, s versei nem oly »nagy szép dízes«-ek, mint maga állítja, az előbbiekhöz képest mégis elég haladásról tesz tanúságot; ritmusa tisztább, alexandrinusai és tizenegyesi könnyebben folynak.²

¹ Talán *Mars* és *Bellona*, kiknek görög párjai Homerosnál is együtt járnak a harcok szításában. (II. V.)

² Három nótára hivatkozik: 1. A czimlapon: *Jollehet nagy sokat szoltunk Sandorrol* ... Ilosvai Sándor-históriájából való (RMKT. IV : 83.) Tizenegyesek. — 2. A IV. rész elején: *Im mint nyomorodám*, egy-egy stórfában három tizenkettes, az utolsó tizenhármast. — 3. Az V. rész elején: *Sok királyokrol CzaBár* ... Tinódi Szolimán császárjából való (RMKT. III : 254.) Tizenegyesek.

e) *Csáktornyai Ajax és Ulissese.*

Csáktornyai Mátyás *Erős Ajax és Bölcs Ulisses* cz. széphistóriája¹ Dézsi Lajos kimutatása szerint (IK. XXV: 71.) irodalmunkban a második Ovidius-fordítás, mely a *Metamorphoses* XIII. könyvéből való. Ezúttal nem átdolgozással, hanem igazi fordítással, mondhatnók *műfordítással* van dolgunk.

A fordító munkáját Trója történetéhez kapcsolja, melynek »csalárd megvételéről bővséggel énekeltek« már előtte s tanulságait is eléggé kimerítették: »mind az rébégfégről, mind paráznafégnak megbüntetéséről«. Ezúttal csak egy érdekes epizodját akarja földolgozni, mely kivált a »főfőrendeknek« lehet példa, mennyire előbbre való az ész a nyers erőnél és indulatnál, sőt még a versengés tárgyai, Achilles fegyverei is symbolikus okulást rejtenek magukban.

Erre tanit azért az Pais² példája,
Kin Eghnec forgálla, tóruény czinálálla,
Várafc viuaísi volnánac meg irua,
Hogy è kettő vólna Feiedelmec gondgya.
Legeltetni népét igaz tóruényeckel,
Es bőuelkettetni tudós embereckel,
Békéség idein, hadról gondolkodni,
Tóruényec rontoiót hadat táuoztatni.

De ez általános erkölcsi és állambölcséleti tanulságon kívül még az iskolás ifjúságnak is hasznára lehetett: Dézsi helyesen mutat rá a tárgy alkalmas voltára a retorikai oktatás szolgálatában³, s nem valószínűtlen, hogy az 1627-iki kolozsvári iskolai előadás tárgya: *Ajax versengése Ulissessel, Achilles fegyverei miatt*, épen Csáktornyai fordítása lehetett.⁴

Rövid tájékoztató bevezetés után három részben előadja Ajaxnak, majd Ulissesnek a retorikai szabályokhoz mértén fölépített beszédét, végül Ajax dühöngését és öngyilkosságát. Mint fordítás szorososan az eredetihez ragaszkodik, minden rövidítés és kihagyás nélkül, a mi alapos deákos képzettségre vall; csak olyankor bővíti és részletezi az előadást, ha az eredeti rövid célzásai a magyar olvasók igényeihez képest behatóbb magyarázatot követeltek. Ilyenkor nem fűz hozzá magyarázatot

¹ Teljes czíme: IELES SZEP HISTO- | RIA. | Két Görög Hertzeg- | RôaL ERÔS AIAXRÔL, ES BÔLCZ | Vliífsefről: Miképpen vetődtek, es perlettek az Tá- | borban, Ágamemnon Czábár, és mind az töb | Görög Királyoc előtt, z, erős vitéz | Achilles fegyvere, és hadi | Berbáma felet. | [Vignetta: vértés lovas gyalogossal.] HELTAI GÁSPÁR M^vHELLYÉ- | ben, Chriftus Wrunknac Bűletéfe után, | az 1592. Ebtendőben.

² Az eredetiben sajtóhibával: Paris.

³ Erre már eredete szerint is alkalmas volt, hiszen Ovidius főként a szónoki iskolák anyagából merített, a mi retorikus szólamokkal bővelkedő stílusán észrevehető. L. Rohde, *Der griechische Roman*², 137. l. Jegyz.

⁴ Ferenczi Z. A kolozsvári színészet és színház története. 1897. 22 l. — IK. VII: 75. Bernáth L. Protestáns iskoladrámák. 1902. 71 l.

és glossát, hanem az elbeszélés célzásait művésziiesen kikerekíti. Valószínűleg a népszerű Raph. Regius-féle¹ kommentárból merített (Sisyphus bűnhődése, Palamedes halála, Philoctetes nyilai).

De nemcsak tartalomban, hanem előadásában is hű maradt az eredetihez; a latin distichonok zsúfolt, ellentéteken lebegő, szimmetrikusan elrendezett formáit magyar tizenketteseivel elég találóan, sokszor meglepő fordulattal tudja visszaadni. E tekintetben Gyöngyösi Ovidius-fordításait is felülmúlja, melyeknek széles lendületű és nagy stílbeli készségre valló nyelvvel nem tud ugyan versenyezni, de viszont elkerülve annak pompázó szólamait és fékezhetetlen bőbeszédűségét, az eredeti tömörségét jobban megközelíti. Íme néhány példa a sok közül:

Ovidiusnál (XIII: 9—12.) így szólja le Ajax Ulisses beszélőtehetségét:

Tutius est igitur fictis contendere verbis,
Quam pugnare manu. Sed nec mihi dicere promptum,
Nec facere est isti: quantumque ego Marte feroci
Inque acie valeo, tantum valet iste loquendo.

Csáktornyaiánál (I: 17—20.):

Olly könnyeb vgyan is az Bóual bayt vinni,
A mely nehéz kézzel az hartzon czapkodni,
En Bóual nem tudom, Vliíses fegyverrel,
Mennyit en Fegyuerrel, ő annyit ér Nyeluel.

Vagy nézzük Ajax halálát (Ovid., XIII. 384—395.):

Hectora qui solus, qui ferrum ignemque Jovemque
Sustinuit totiens, unam non sustinet iram:
Invictumque virum vincit dolor.

Csáktornyaiánál: (III: 9—20.):

Im à ki az elôt bayt vitt az Hektorral,
Hartznak állot és mind az Troiaiaackal,
Ackor nem bírhatta önne haragyáual
Győzetlen ereit meg győzé bánattal . . .

. . . quique cruore
Saepe Phrygum maduit, domini nunc caede madebit.
Ah ki fokat ittal Ellenlég vérében,
Most meg réBegyedgyél Wradnac vérében . . .

. . . rubefactaque sanguine tellus
Purpureum viridi genuit de caespite florem.
Bóuen az zóld páfit ot meg verefsúle,
Szép Bederyes Binú Liliomot therme.

¹ P. Ovidii Nasonis *Metamorphosis* cum Raphaelis Regii commentariis. Parmae, 1505. 137 l.

Verselése, kivált a középmetsetek elég pontos megtartásával, jóval meghaladja társaiét, rímelése sem egyhangú, bár — s ez az egyetlen hibája — helyenként nagyon elhanyagolja. Míg Toldy, majd Pintér Jenő a többi trójai tárgyú költeményekkel együtt ennek értékét is teljesen megtagadta, Bodnár Zsigmond az utóbbinak elég elismeréssel adózott.¹ Kétségtelen, hogy irodalmunk első sikerült műfordítása.

f) *A tárgy népszerűsége és jelentősége a XVI. században.*

Mind e sokféle földolgozás a tárgy közkedveltségéről tanuskodik, de a munkák visszhangját, hőseiknek és epizodjaiknak a köztudatba való átmenetelét sokkal jobban bizonyítja a számtalan kisebb-nagyobb idézet és hivatkozás, melyekre a XVI. és XVII. század irodalmában lépten-nyomon ráakadunk. A különféle széphistóriák írói a tárgy vagy a helyzet rokonságánál fogva emlegetik Paris és Ilona, Aeneas és Dido szerelmét, a lírikusok kedvesük szépségét versenyt magasztalják Ilonával, a krónikások Hektorhoz és Achilleshez hasonlítják hőseiket, sőt a moralisták és prédikátorok is belőle merítik tanulságos példáikat.

Armbrust Kristóf a *Gonosz asszonyembereknek erkölcséről való feddő* verszetében (RMKT. VI: 22) már 1550-ben a maga, »kopott ebagné«-jának bosszúságára, az egész női nem leszólásával s a történeti igazságnak nem kis elferdítésével idézi törvénybe Helenát, aki »az ő asszonyállati álnokságával bolondítja« a »nemes Párist«, holott köztudomású, hogy Paris volt a csábító. Ugyanígy becsmérli Medeát. Példáit Szilády kimutatása szerint (RMKT. VI: 294.) Juvenalis VI. szatirájából merítette.

Enyedi György *Gismunda és Gisquardus* széphistóriájában (1574.) Parisról és Görög Ilonáról szólva (83. versszak) hosszabb prózai betoldásban, melyet valószínűleg jegyzetnek szánt, rátér a trójai mondára s elmeséli Peleus és Thetis lakodalmát, Paris ítéletét, majd igen röviden Trója pusztulását — Venus csalárdóságának »nyiluábban való meg értésére.«² Magyar István hírcs polemikus munkájában kétszer is említi a »házasságtörés« és a »tobzódás« intő példajaként (Ferenczi Zoltán kiadása, RMK. XXVII: 115. és 168. l.). Mint Villon ismert balladájában a múlt idők híres asszonyait és urait, úgy idézi föl

¹ Toldy, A magyar költészet Zrínyiig. 1854. 138 l. Pintér Jenő, II: 83—84 l. Bodnár, I: 349.

² L. Heinrich Arnold kiadását. (Kolozsvár, 1912.) 88 l. Forrását maga Enyedi nevezi meg: »Ex Boccacij lib: 6. cap: 22. Item, lib: 12. cap: 52. Homero & Didymo, Alijfq, compluribus Troiae flammam miseram deplorantibus.« A végén pedig: »Lege Liuium primam Decadis. lib: I.« — Boccaccio idézett helyén a *Genealogia Deorum* megfelelő részei értendők. Didymus helyett valószínűleg Dictyst kell érteni. Homeros és Livius emlegetése csak a szerző tanultságának fitogtatására szolgál.

Heltai Gáspár haláltáncz-énekében (RMKT. VI: III.) a monda hőseit:

Hol immár Páris s a szép Helena?
 Hol a nagy és erős Alexander
 És az igen bátorságos Hector?¹
 Hol a vitézek Akhilles s Priamus?

Széphistóriáink közül különösen az *Euryalus és Lucretiaról* szóló járult hozzá nagyobb mértékben a tárgy népszerűsítéséhez. Még formáján, a két hős levelezésén is meglátszik a heroidák hatása, s a szerelmesek érveiket legszívesebben Paris és Helena, Jason és Medea, Troilus és Briseida történetéből merítik. Hatása erősen mutatkozik Balassi Bálint költészetén, a ki Morghai Katáját, majd Krusith Ilonáját hozza kapcsolatba a mondával, majd a szerelem erejéről elmélkedve (Aeneas Sylvius után)² nem feledkezik meg a trójai szeretőkről (Szilády-kiad. XXX.)

A *Vásárhelyi Daloskönyvnek* nagyrészt már XVII. századi énekei, mind Balassi, mind Gyöngyösi hatása alatt, Parist és Helenát, Didót és Aeneast idézik nagy szeretettel.³

Achillesre, Hektorra még a bibliás Sámsonról éneklő Kákonyi Péter is hivatkozik (RMKT. II: 177.). Később mindinkább a városvédő Hektor lép előtérbe. Már Rimai János így indítja Balassit Esztergom falai alá: »Vivnia akar hazájáért... mint Hektor Trójáért.«⁴ Zrínyi Miklós hozzáméri a maga dicső ösét:

Mint Hektor Trójának,
 Úgy én Szigetvárnak
 Erős őrzője voltam.

Később viszont őt szólítja ekként a két halálára írott gyász-ének: »Gróf Zerényi Miklós magyarok Hektora!«⁵ Gyöngyösi-nél Wesselényi társa, Vadászi Pál, a kurucz dalokban Vitéz Kádár a »magyarok Hektora.«⁶ A trójai hős népszerűsége nálunk nem annyira abból a rokonszenvből magyarázandó, mely az összes középkori földolgozásokat inkább a trójaiak felé vonzotta, s melyet nálunk Achilles rovására Hunyadi Ferencz vezetett

¹ Így olvassuk már a Székelyudvarhelyi kódexnek *A Halálról* szóló elmélkedésében (NyT. XV: 65): »hol a hatalmas alexander: hol uagon az erős hector vitez.« Ezzel helyre kell igazítanunk azon állításunkat, hogy régi kódexeinkben a Trója-mondának nyomát sem találjuk (7 l.), Hektor neve mégis megőrizte számunkra a mondának egyetlen emlékét. Ugyancsak a Székelyudvarhelyi kódex említett elmélkedésében (1528. NyT. XV: 57) látjuk megemlítve először Homeros nevét is, azzal a régi irodalomban nem meglepő anachronismussal, hogy Nagy Sándort idézti vele: »az omerus versszerző mefiter: ez alexandert: jouifnac a felfeges itennec fianac monga.«

² L. Eckhardt S. i. m. IK. XXIII: 423.

³ Ferenczi kiad. RMK. XV. 1899. IV: 44, VII: 6, XIV: 6, XXIII: 6. XLV: 7, XLVI: 5, LI: 15, LXXIV: 3, C: 7, CVI: 3, CXIX: 3, 4, CXXI: 8, 9,

⁴ B. Radvánszky Béla kiad. 1904. 57 l.

⁵ Thaly, RMVE. I: 190, 196.

⁶ Mur. Vén. — Thaly, i. m. I: 162. L. még II: 44, 220.

irodalmunkba, hanem inkább a helyzet rokonságából fakad. A török elleni védekező harcok, a sok ostromlott végvár a trójaiak hősi küzdelmét idézte írónk emlékezetébe, s innen ered, hogy a magyar vitézeket elsősorban Hektor nevével s tetteivel hozták kapcsolatba.

De visszatérve XVI. századi földolgozásainkra, más szempontból is fontos tanulságot rejtenek magukban: ez a classikus szellem érvényesülése irodalmunkban. Igaz, hogy a század irodalma lényeges részében s nagyobb tömegében vallásos, így elsősorban bibliai képek és kifejezések érvényesülnek a világi műfajokban is. De tévedés azt hinni,¹ hogy a classikus fölfogás még elszigetelten él a XVI. században s csak olyan nagyműveltségű írónknál észlelhető, mint Balassi; továbbá, hogy csak a XVII. századi iskolázás hozta be az antik műveltséget, melylyel azután egészen a fitogtatásig kérkednek az antireformáció írói. Már a reformáció műveltségének igen jelentős, sőt szerves alkotórésze volt a humanismus. A reformáció ugyan a nemzeti műveltség és a nemzeti nyelv ápolását hozta magával a katholicismus nemzetközi hagyományaival szemben, de azért nem paradoxon, ha azt állítjuk, hogy a reformáció jobban át volt hatva a humanismus gondolatától, mint a római egyház. A katholicismusként hivatalos nyelve a latin, de a classikus tanulmányok, az ókori irodalmak inkább csak formális jelentőséggel bírtak számára. Mikor a XV. században a humanismus meghódítja a pápai udvart, az igazi moralisták, mint később a tridenti zsinat újítói, tiltakoztak az elpogányosodás irányzata ellen. A reformáció tudománya ellenben a humanista tanulmányokból fakadt s táplálkozott: Ubi Erasmus inuit, ibi Lutherus irruit, tartja joggal a régi mondás. Az első reformátorok egyszersmind kiváló humanisták voltak. A mi XVI. századi irodalmunkat is megtermékenyítette a nagy rotterdami bölcs gondolkozása. Az első magyar könyvek, Sylvester és Komjáthy munkái, épúgy tanuskodnak hatása mélységéről és terjedelméről, mint későbbi fordítói és tanításainak terjesztői. S ez könnyen megmagyarázható magából a reformáció alapgondolatából, a szabad kutatás elvéből. A szent írások magyarázatának szabadsága, az eredeti deák, görög és zsidó forrásokhoz való visszatérés, a kritikai szövegértelmezés magával kellett hozza a régi nyelvek és irodalmak alaposabb és rendszeresebb művelését, mint azt az eddigi iskolázás tette. A reformátorok irodalmi és tudományos munkásságának ép a classikus műveltség nemcsak eszköze, hanem mintegy alapja, melytől elszakadni nem lehetett.

Ellenben a XVII. században a protestantismus tanításai már dogmatisálódtak, a szabad kutatást a megfelelő korlátok

¹ Mint dr. Kovács Dezső, A XVII. századi magyar líra classikus vonatkozásai cz. dolgozatában, IK. XXIII : 60.

közé szorították; az antireformáció pedig gyorsan eltörölte azokat a nyomokat a katolikus irodalomban, melyek a humanizmus veszélyes térfoglalását jelezték. Mind katolikus, mind protestáns részről az iskolában és közművelődésben a classikus szellemet csak külső formáiban, stílusban és nyelvben engedték érvényesülni s a classikus olvasmányokban az igazi tartalom és fölfogás uralomra engedésétől erősen óvakodtak. A reformáció XVII. századi nagy paedagogusa, Comenius, a pogány írókat nagyon szűk határok közé akarja szorítani a keresztyén iskolákban.

Nem kell csudálkoznunk tehát, ha a XVI. században a Trója-monda földolgozói közül az egyetlen Tinódi merített kirekesztően a középkori Guidóból, míg már Hunyadinál erősen érvényesülnek az antik epizodok, a többi földolgozás pedig a régi remekírók első fordítási kísérleteinek mondhatók. Ezzel szemben a XVII. században a klasszikus szellem némi hanyatlásnak indul, s ha Zrínyinek Homeros és Vergilius, Gyöngyösinek Ovidius a mintaképe, ez csak a forma hatását jelenti, mert fölfogás dolgában mind a megváltás gondolatától áthatott Zrínyi, mind a *Rózsakoszorú* elmékedéseit szövögető Gyöngyösi, teljesen ellentétes gondolatvilágot képviselnek. Haller pedig egyenesen visszatér a középkorba a maga *Hármas Historiájával*.

Csak a XVIII. századnak volt fönn tartva, hogy a classikus gondolatot újból fölélesztve a nemzeti irodalomban végképen uralomra juttassa.

4. A monda XVII. századi irodalmunkban.

Az antireformáció korában a széphistóriák virágzása véget ért; megszűnt a nagy termékenység, a mely annyi közkedvelt és világhírű tárgyat öltöztetett verses köntösbe, de nem apadt el a közönség olvasókedve, mely még évszázadon keresztül változatlan rokonszenvvel ragaszkodott régi históriáihoz. Ha nincs is annyi versszerzője és históriája a XVII. századnak, támadt helyettük két kimagasló költői egyénisége, Zrínyi és Gyöngyösi. Mindkettőjük képzeletét megragadta Trója története, Vergilius és Ovidius hatása alatt.¹ Harmadiknak Haller Jánosról kell szólnunk, ki a Nagy Sándor-regénynyel és a Gestákkal együtt Guido *Trójai történetét* is lefordítja, tehát a középkori prózai epika virágait még a XVII. század végén is érdemesnek tartja irodalmunkba átültetni. Csak neve után ismerjük Fel-

¹ Szükségtelennek véljük bővebben kiterjeszkedni egyes iskolás, próza fordításokra, melyek minden költői érték nélkül szűkölködnek, mint pl. a Vasady-codex (IK. XXII: 15) és a Mihály deák codexe Aeneis-törédékei (IK. XXV: 432.).

vinczi Györgynek egy verses *Trójai históriáját*, melyet Dares Phrygiusból fordított magyarra.¹

E nagy szellemi hanyatlás megállapításánál szolgáljon vigasztalásunkra, hogy a külföldi irodalmakban sem volt más-kép: Franciaországban a Homeros-fordító Mme Dacier nem átallja Dictyst és Darest — ad usum Delphini — újra kiadni oly tudományos készültséggel és a jegyzetek akkora tömegével, melyet joggal csak igazi remekíró érdemelt volna meg.²

a) Zrínyi és Homeros.

Olvasta-e Zrínyi Homeroszt? Görög eredetiben vagy pedig latin fordításban ismerkedett-e meg a két híres eposzszal? Oly kérdések, melyekre nem könnyű feleletet adni. Zrínyi előszavában nyíltan Homeros és Vergilius tanítványának vallja magát: »Fabulákkal kevertem az históriát; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul«. Greksa Kázmér³ elsősorban Vergilius közvetítésén keresztül állapítja meg a homerosi hatásokat. Csengeri János⁴ Széchy Károly adataira hivatkozva csak általánosságban jelzi, hogy Homerosról tanulhatta a szerkesztést, a mesteri jellemzést, a realitás iránti erős érzékét. Négyesy László Greksához csatlakozik: »az általánossá lett epikai fogásokat... átvette inkább követőitől, mint tőle«, de elismeri, hogy »néhány vonás egyenes hatásnak látszik«. Széchy Károly⁶ a maga nagy biographiájában föl-sorol több egyező vonást, de ezek egyike sem annyira jellemző, hogy egyenesen Homeroshoz lehetne kapcsolni. Így a szél-től fogant Karabul (I: 9) épúgy származhatik Vergiliusból (*Georgicon*, III: 271.), Ariostóból (Orl. Fur. XV: 41), vagy Tassóból (Gier. Lib. VII: 76.), mint az *Iliásból* (XX: 221).⁷ A kadilesker madárjós-lata (IV: 66) sokkal inkább emlékeztet az *Aeneisre* (XII: 245), mint Kalchas auguriumára. (II. II: 308.) A IV. énekben (81. sk. szakok) a két ló okozta éjjeli zűrzavar pedig egyáltalában nem hasonlítható a Diomedes és Odysseus okozta éjjeli mészárláshoz Rhesos táborában, csak azért, mert ott is van két ló, melyeket Odysseus elköt.

¹ Ferenczi Zoltán, Adatok az iskolai színjáték és Felvinczi György életéhez, IK. VII: 78. — Uzoni Fosztó, Unit. Ecclesiastica Historia Transylvaniae, T. 1: 288. (E. Könyvt.): »nonnulla tempore se dedit [Georgius Vinczi] Comoediis, et versificationibus editis vitam toleravit. Illius sunt: *Historia Trojana Hungaricis versibus e Darete Phrygio edita*...«

² Dictys Cretensis et Dares Phrygius *De Bello Trojano*. Cum interpretatione Annae Daceriae. Amstel. 1702.

³ A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz. (Székesfehérvári gimn. ért. 1889/90.)

⁴ Homeros. Költők és írók. 1907. 150 l.

⁵ Kisf. Társ. Nemz. Könyvt. XIV, 1: 52.

⁶ M. Tört. Életrajzok, 1898. II: 174.

⁷ Arany, Zrínyi és Tasso. (Összes munkái, V. k. [1884] 38—39. l.)

(X: 490.) Végül Deli Vid és Demirhám bajvívásának félbeszakítása (XI: 75) szintén közelebb áll Aeneas és Turnus viadalához (XII: 229), melyet épúgy zavar meg Juturna, a hogy amott Amirassen, míg Homerosnál (II. III.) előbb Aphrodite elragadja Parist a küzdelemből; csak jóval Paris eltűnte után bontja meg a frigyét Pandaros hitszegő nyila. (II. IV: 105.) L. még Argante és Raimondo harcát Tassónál. (VII: 86.)

S ha hozzáveszszük, hogy a legtöbb homerosi érdekes epizod és jellemző szerkesztési műfogás még Zrínyi előtt átment a latin és olasz epika kelléktárába, nem is lehet csak szörszálhasogató módszerrel közvetlenül Homeroshoz kötni a Zrinyiász egyes mozzanatait. Mindezek ellenére nincs okunk rá, hogy Zrínyi szavának hitelt ne adjunk. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy Homeros latin fordításban olvasta. A gráci iskolában meg kellett ugyan ismerkednie a görög nyelv elemeivel,¹ de vajon ez az eredeti görög eposz olvasására képesítette-e, nem tartjuk valószínűnek. Annyi kétségtelen, hogy könyvtárában megvolt mindkét eposz latin fordítása,² az egyik példány Zrínyi sajátkezű jegyzeteivel.

Akár közvetve, akár közvetlenül hatott rá Homeros, mindenesetre Zrínyi költészete jelzi irodalmunkban a classikus epika befolyásának olyan önálló érvényesülését és termékenyítő újraalakulását, a milyenek párját majd csak Vörösmarty és Arany epikája fogja mutatni a XIX. században.

b) Gyöngyösi és Ovidius.

Gyöngyösinek kedves költője volt Ovidius, kinek írói egyénisége sok rokon vonást mutat az övével. Állandó hatását végigkísérhetjük Gyöngyösi egész munkásságán,³ de bennünket ezúttal csak azon részletek érdekelnek, melyek a Trójomondával kapcsolatosak.

Ilyen először a három *heroida-fordítás* (I. *Páris Helenának*, II. *Helena Párisnak*, III. *Penelope Ulissesnek*), melyet Nagy Sándor, majd Badics Ferencz⁴ meggyőző érvelése alapján Gyöngyösi ifjúkori munkái közé kell számítanunk. A fordítás nyelvi készsége és technikája jóval fölülmúlja a Lévai Névtelenét és már a maga fejlettségében mutatja Gyöngyösi verselő ügyességét. Ovidius distichonjai is elég retorikai lendü-

¹ Id. életr. I: 60 l. (M. Tört. Életr. 1896.)

² Kende, Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi, 1893. 14 l. *Homer Odysssea*, Metaphraste Raph. Volt errano. Eiusd. *Ilias* per Laur. Voll. Romanum latina facta. Colon. 1523. — *Ilias* Studio et cura Oberti Giphanii, Argent. 1572. *Odysssea*, (Graece et Latine.) Cum raef. scholiis et ind. O. Giphani, Argent. S. a. Ez utóbbi Zrínyi Péter példánya.

³ Rupp Kornél, EPhK. 1891. 361. s k.

⁴ EPhK. 1887: 31. s k. — RMKT. 1914. Gyöngyösi István összes költ. I. 423. l.

lettel vannak megalkotva, Gyöngyösi négyrímű tizenkettesei azonban még nagyobb szótékozlással hömpölyögnek, s az eredeti könnyed fordulatait inkább körülményes ismétlésekkel kerüli meg. Tegyük hozzá eredeti bővítéseit, kisebb leírásait és hasonlatait,¹ melyek még terjengősebbé teszik fordítását, akkor nem kell csodálkoznunk, hogy az eredetinek majd háromszorosát teszik ki. Legérdekesebb toldása az a két strófa, melyben mint elődje, a Lévai Névtelen, Görög Ilona szépségét írja le, a mi Gyöngyösi kedvencz műfogása s összes eposzaiban ismétli.²

Művészi alakításban nem éri el Balassi ecsetjét, kitől különben nem egy színét kölcsön. Míg az egy-egy találó vonás odavetésével, a szépségnek nem annyira felsoroló leírásában, hanem hatása éreztetésében Homeros s a nagy leíróművészek legsajátosabb tehetségével versenyez (s ezzel megüti a Lessing-követelte mértéket), addig Gyöngyösi csak képek s hasonlatok kifogyhatatlan halmozásával a kép művészi egységét s hatása közvetlenségét elrontja.

De nemcsak e szorosabb fordítások, hanem Gyöngyösi összes művei, idézetekben, epizodokban, hasonlatokban, még a phraseológiában is lépten-nyomon éreztetik a monda hatását. Helena és Paris, Dido és Aeneas, Jason és Medea, Ulysses és Circe meg Penelope neveivel unos-untalan találkozunk. *Dédalus temploma* bár szerkezetében az *Aeneis* VI. könyvére emlékeztet, a benne foglalt epizodok a *Változásokból* és a *Heroidákból* valók. A *Murányi Venust* egyenesen az antik szerelmi történetek példájára írta, a mint az előszóban megvallja: »gyekeztem lassu elmémnek érkezése szerint ezen együgyű Historiámnak Magyar versekbül fűzött tollaival úgy szárnyaznom, hogy ha Didónak Aeneas szeretetiért, Párisnak Helenáért, Pyramusért Thisbének, másoknak másokért való dolgait, sírban szállások után, sok száz esztendőkkel éltetik az Kronikák: azon Nagyságtok egy más kedvéért való cselekedete is, az következő üdőnek messze levő határra repülvén, ottan is hiresüllyön, ösmértesség, teryedgyen, s élyen örökké, annak emlékezete viselő Historiámnak elevenítése által.« Wesselényi a monda valamennyi hőseinek kiválóságaival dicsekedhetik (Mur. Vén. I: 50—52.):

Az Iova Pegasus, maga Hector rajta, ...
Nyelvében Vlysses, Antenor eszében,
Szerelmében Páris, Titán személyében,
Házánál Pylades, Achilles mezőben.

¹ L. részletesen és pontosan összeállítva Badics Ferencz id. kiadása jegyzeteiben 424—438. l.

² Hasonló arcképek: Ariadne, Daedalus templomában, V: 2.; Mária, a Murányi Venusban, II: 143.; Florentina, Igaz barátság tükrében, V: 25.; Lónyai Anna, a Kemény-eposzban, I, 1: 45.; Zrínyi Ilona a Thököly-eposzban, 64. versszak.

Thökölyt is rögtön így állítja elénk:

Az ki régen fegyvert fogott hazájáért,
Küszködik is annak megmaradásáért, —
Mint amaz nagy Hektor régenten Trójáért, ...

A *Murányi Vénusban* magával Wesselényivel mondatja el Paris és Helena egész történetét, az ítéletet és szöktetést (III: 134—42.), ezzel biztatva vitézeit s példálózva előttük a merész hódító sikereivel. A szerelmesek levelezése különben állandóan a *Heroidák* hatására vall.

Nem akarunk egyes nevek és idézetek felsorolásával a további részletekbe bocsátkozni; e pár jellemző példa untig bizonyítja, mennyire átment a régi mondának minden eleme Gyöngyösi költészetébe. De viszont nincs más jelentősége, mint külső dísz, barokk fényűzés az antik formákkal.

c) *Haller és Colonnai Guido.*

A *Hármas História* (Kolozsvár, 1695.) a középkor három legkedveltebb olvasmányát hozta irodalmunkba. Elkésve ugyan, de még nem elmaradottan a század szellemi színvonalától — mutatja a könyv óriási hatása. Ez a nagy népszerűség ugyan mindinkább az alsóbb néposztályok felé terjed, s a könyv a ponyva kedvelt terméke lesz, de ez csak elősegíti szélesebb rétegekben való terjedését.

Munkájának harmadik könyve szól *A' Trója Veszedelméről, melyet az oszlopról neveztetett Guidó, Melsána Várofsának Birája hozott rendbe, és írt Deák Históriaba.* A fogarasi börtönben töltött rabévek unalmának úzésére fordította magyarra (1681.) Guidó munkáját, melyet nem regénynek, hanem előszava szerint a legigazabb történetnek tart: »mert ez sem a' Görögöknek nem kedvez, mint Homérus; sem a' Latinufoknak, mint Virgilius«. Főként pedig elkerüli a régiek »álmódzott hamis Ifteneit«, kiknek beavatkozását az emberi tettekbe Guido is erősen kifogásolja.

De nemcsak az antik szellem igazi képviselőit szólja le, hanem a prózai történetírásban való járatlanságát is elárulja Hallerünk, mikor átveszi Guidónak (helyesebben Benoítnek) hírhedt félreértését és a »Római Korneliust« (Nepost) megteszi »a' nagy Salustius onokájának«.¹

Fordítására kevés megjegyezni valónk van. Az eredetit híven akarja átültetni, bár annak szónoki dagálya nem fér meg az ő stílbéli puritánságával. A hol lehet, Guido frázisait, bonyo-

¹ A tévedés oka a Darest bevezető apokrif levél czíme: *Cornelius Nepos Sallustio Crispo.* Ebből Benoít ezt kovácsolta: »Cist Saluistes, ço truis lisant, ot un neveu fortément sachant, Cornelius fu apelez.« (77—79. s.) Guido így adja tovább: »Cornelius quidam Romanus Sallustii magni nepos.«

lult és gyakran szabálytalan mondatszerkezeteit, zavaros stílvirágait és üres szólamaikat elkerüli s lehetőleg egyszerűsíti. Néha azonban sehogységy győzi tollal s ilyenkor (pl. Helena szépségének hihetetlenül fellengző rajzában) nagyobb részleteket is fordítatlan hagy. Ennek okát részben ott kell keresnünk, hogy nyelvtisztaságra törekvő gondja miatt nem is állott rendelkezésre akkora szókincs, kivált a leírásokban, hogy mindent vissza tudott volna adni. Könnyebb a dolga s azért pontosabb is a harczok hosszadalmas és részletes elmesélésében, a hol már két küzdelmes századnak eléggé kiművelt szókészletéből merített.

Nem felejtí végül, legalább az előszóiban nem, a könyv erkölcsi értékét hangsúlyozni, mert noha világi dolgokról szól, »mindazáltal lelki épületre való-is bőven találtatnak« benne, főként pedig, s ezzel Guido erotikus részleteit akarja letompítani: »nem fajtalan szeretetre ingerlők... sőt inkább felféges indulatokra, *hazájokhoz való szeretetre*, vitéz, bátor ízível indítanak mindeneket«. A hazájáért vitézül küzdő trójai nép lelkesítő példája majd a felújulás korában fogja megtalálni a maga igazi képviselőit.¹

Haller jelentőségéről a magyar próza fejlődésében és szép-irodalmunk alakulásában — annyi kiváló tanulmány után² — nem kell több szót vesztegetnünk.

5. A monda a XVIII. században

A világirodalomban a XVIII. század a klasszikus irányok virágkorát jelenti. Az irodalom és az elmélet az antik szellemnek minél tökéletesebb megértésére, az eddigi félreértések kiküszöbölésére, az igazi műremeknek minél mélyebb átérzésére törekszik. Megjelennek az első kiválóbb Homeros-fordítások: Mme Dacier, Monti, Pope, Voss nevei jelzik az antik szellem hódító körútját a nemzeti irodalmakban. Nálunk a fejlődés valamivel lassúbb, a század első felének szelleme pangásában nem várhatunk többet. Még Haller és Hunyadi középkori ízü munkái mind újabb kiadásokat érnek, de ezek már nem a művelt közönség, hanem a köznép szükségleteit elégítik ki. Haller ivadékanak, gróf Haller Lászlónak, köszönhetjük a *Metamorphoses* teljes fordítását, népszerű *Telemakja* pedig (megjelent 1755.) már Homeros világát tárja föl előttünk, ha Fénelon állambölcseleti tanításán keresztül is.³

¹ L. e megállapításokat Beöthy Zsolt, A szépprózai elbeszélés, II: 137.

² Beöthy i. m. I: 120. Váczy János, Figyelő XVIII: 173, 249. Katona Lajos, RMK. 18.

³ Ugyanekkor még egy *Télémaque*-fordítás készült Zoltán József (mj. 1783.). Gróf Ráday Gedeon pedig a *Télémaque* első sorait foglalja versbe háromféle mértékben, hogy kísérletet tegyen a magyaros négyrimű tizenkettes, a párosrimű trochaeus és a hexameter formáival. (Váczy-kiad. OK. 838—40, 80 l.)

A műveltebb magyarság fölfogását a homerosi és középkori hagyomány értékkülönbségéről érdekesen tükrözteti vissza Faludi Ferencz a *Téli Éjszakákban* (RMK. XIX : 49.) : Camilla asszony védelmébe veszi a nőket az ellenük szórt rágalmak ellen s Homeroszt «tsátságó»-nak nevezi (mint a spanyol-német eredetiben : dann Homerus war ein Plauderer und Schwätzer, 1666-i kiad., 283. l.). Ha Faludi átveszi is forrásából ezt a megjegyzést, siet mégis saját jószántából megoltalmazni a költőt az asszonyi csácsogás ellen, Bátorival megfélelve : »*Homerus mindenkor a versszerzőknek Hertzége volt, és az tartja magát leg szerentsebbnek, a ki leg közelebb járhat hozzá.*« Ugyanott (42. l.) szintén eredeti ötletével Dictyst is leszállítja a kellő érdemére : »Ez az a *Dictys*, kitől *Haller János* füzte Magyar hármas Históriajának első részét. (!) Tsak az, hogy abban tsalatkozott meg, mind *Dacier* Asszony, mind *Haller* úr, hogy az előttök való Dictyst annak tartották lenni, a ki jelen volt a Trójai hartzokon, holott az igaz *Dictys* legalább 1200 esztendővel előbb volt ennél, kit fordítottak, mert tsak *Augustus* Tsászár idejében írta valaki *Dictys* neve alatt.« Mindenesetre érdemes úgy tekintelnünk ezt a megjegyzést (1778 körül), mint a mely végső határát jelzi a középkori, apokryph mendemondáknak s mutatja az utat az igazi antik hagyomány irányában.

A megújulás korának óriási fordító irodalmában a monda klasszikus földolgozásai szintén sorra kerülnek ; még pedig tekintet nélkül az iskolák és irányok szétágazó törekvéseire az egész vonalon tért hódítanak.

A francziás és németes írók inkább a könnyed és elegáns Ovidius felé fordulnak. Ányos Pál a hetvenes évek közepén lefordítja az első heroidát (*Penelope Ulisseshez*) rímes alexandrinusokban,¹ ugyane levéllel kezdi költői pályáját Dayka Gábor, a ki az eredetihez tartalmilag is hívebben, distichonokban adja vissza.² Verseghy Ferencz ismét rímekben, ezúttal strófákra bontja a nyolczvanas évek vége felé.³ Szentjóni Szabó László pedig magát Homeroszt szólaltatja meg rímes tizenkettősökben, egy századdal megelőzve Baksay Sándort, egy töredékében : *Achillestől a' Hektor testét kérő Priamus.*⁴

A munka orszámrésze természetesen a deákos és hagyományos iskolának jutott : az ő kegyelt költőjük Vergilius, ki a kor meginduló nemzeti epikájában uralkodó befolyást biztosít magának : Csokonai, Pázmándi Horvát Endre, Aranyosrákosi Székely Sándor hőskölteményeiben épúgy, mint Vörösmarty *Zalánjában*. Megindulnak a kísérletek az *Aeneis* fordítására,

¹ Császár Elemér kiadása, RMK, XXIII : 29 l.

² M. Musa, 1787 : 783 l., átdolgozva a kassai M. Museum, I : 385.

³ Császár Elemér és Madarász Flóris kiad. RMK. XXIV : 49 l.

⁴ Gálos Rezső kiad. RMK. XXVI : 103 l. — Thewrewk alább idézendő bibliographiai összeállításából hiányzik.

Rájnis az *Eklogáktól* és *Georgicontól* (*Magyar Vergilius I.*) nem jut el hozzá, de Ráday Gedeon,¹ Aranka György, P. Horváth Ádám, Dugonics András² próbálkozásai hamar egy népies versformájú *Aeneisre* vezetnek (1799—1804.). Kováts József nagykörösi prédikátor »kétsarkú« tizenötösökben írott fordításában. Míg az igazi classikus ruhába öltözött, szellemben is leghívebb fordítás, B. Szabó Dávid munkája, már a XIX. század elejére esik (I. 1810. II. 1813.). Mindkettőt megelőzi a Blumauer-travestia fordítása Szalkay Antal tollából (1792.).

Megjelennek az első Homeros-fordítások nyomai is. A classikus iskola atyja, Molnár János, a *Régi jeles épületekben* (1760. Bev. XVI. l.) már magyarul idéz az *Odysseiából* két sort (I : 346—7.). Majd 1789-ben a *Magyar Museum* I. kötetében az *Ilias* I. könyvének százegynéhány sorát adja hexameterekben, Dugonics András pedig népies tizenkettősökben átülteti az egész *Odysseiát* (1780.).³ A komikus átöltöztetés itt is közbevág Csokonai *Békaegérharczával* (1791.). Révai Miklós, Kölcsey Ferencz nagyobb töredékekkel kísérleteznek, míg végül Vályi Nagy Ferencz hexameteres fordítása már szintén a XIX. század elején (1821) az első teljes klasszikus *Iliast* nyújtja Kazinczy Ferencz előbeszédével.

Nem szándékozunk tovább követni a földolgozások és hatások sorát, hiszen e téren több értékes összeállítással⁴ dicsekedhetünk, de bővebben kell még foglalkoznunk DUGONICS ANDRÁS munkájával, a *Trója veszedelmével* (1774.), mint az egész mondaör összefoglaló földolgozásával, mely természetesen a classikus hagyományra támaszkodik.

Trója veszedelme Dugonics első komoly irodalmi műve; egyaránt meglátszik rajta az iskolai tanulmányoktól áthatott compiler szorgalma, mint a leendő matematikus pontos, áttekinthető beosztása és szerkesztése. A munka főrésze a *második* könyv, mely az *Aeneis* II. énekét ülteti át, Gyöngyösit utánzó négyrímű tizenkettesekben. Az *első* könyv prózai elbeszélésben összefoglalja az elszórt trójai mondákat, a kezdet legkezdetétől fogva, a szereplő személyek sorrendjében, áttekinthetően paragraphusokba szedve s a lap szélén a legpontosabban és megbízhatóbban közölve a forrást: Homeros, Vergilius, Ovidius és ezek sokszor idézett magyarázóin kívül főként Hyginus meséiből merítve s egyéb régi classikusokból szedett adatai mellett nem feledkezve meg Dictysről és Daresről sem — ez utóbbiakat azonban igen gyéren használja. A *harmadik* rész ép ilyen

¹ Váczy kiad. OK. 838—40. 80 l.

² L. Beöthy, A szépprózai elbeszélés, II: 134.

³ Jellemző benne is az euhemeristikus tendencia: elhagyja az istenek beavatkozását; így az egész XI. ének, Odysseus alvilág-járása elmarad.

⁴ Bartal Antal, Homerosnak magyar fordítói. EPhK. V : 485. — P. Thewrewk Emil. *Ilias* I. (1906.) bevezetése. — Csengeri János, Homeros, 1907. (*Homeros nálunk* cz. fejezete, 141 l.)

szép paragrafusokba szedve adja mindazon magyarázatokat, kiegészítő adatokat, kitéréseket, melyek az előbbieken a világos beosztást és tájékozódást megzavarták volna. Kiterjeszkedik benne minden lehető utalásra, összegezi, hányan pusztultak el a háborúban, ki kivel verekedett s kit ölt meg, táblázatokba szedi a különböző szerzők szerint a hősök neveit, genealogiáját, gályáinak számát, a hadat vezető Agamemnontól a falovat építő ácsmesterekig, Priamustól a trójai hírmondóig. Munkája még ma is használható kézikönyve lehet a trójai mondákkal foglalkozóknak. E sorok írója sem mulaszthatja el háláját leróni iránta egy-két hasznos útbaigazításért.

Legérdekesebb azonban a munka törzse, a népies Vergiliusfordítás. Nem az a népiesség hatja át, mely Arany János ideálja, ki Szilágyi Istvánhoz írott levelében így fogja föl a népies író feladatát: »*Ilias és Odysseia*. Nem egyebek ezek egyszerű — téjmézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerűség a költői fényességgel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs helyes fogalmam. Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn *Toldit* írtam, s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet.«¹ De Dugonics népiessége valóban a legvaskosabb népiesség, a mi elképzelhető, s a mi kifogást Péterffy Jenő Baksay *Iliasára* tett, az helyesebben és fokozottabb mértékben Dugonicsra illik. Még hagyján a népies közmondásoknak és velős szólásoknak a komikus váló halmozása, de helyenként valóban a szegedi halpiacz kifejezései ütik meg fülünket. Mint Pope Homerosa a hajporos vitézek és szalagos dámák öltözetében mutatja be hőseit, Dugonicsnál a halászegény és a kocsmárosné leánya szólalnak meg tősgyökeres és romlatlan pórias voltukban. Néha csak egy lépés választja a Blumauer-féle travestia stílusától. Vergilius agg Priamusának tragikus halála így közelíti meg nála a komikum határait:

Fel-övedzi magát el-fzokta kardgyával,
Reszkedő Testére kötött vaskójával,
Ellensége felé indul dárdájával,
Szárnya fzegett légynek tántorgó jártával,
Hogy majd meg-tanította a' gaz embereket,
Házába bé-rohant rosz fitty-firittyeket,
Igy, amúgy Izabdallya eb-kutya fejeket,
Hohér parantsolta moslék pribékeket.

S az ex-jezsuita se írhatta volna le szellemesebben Aeneas és Ilona találkozását, mint »bofízlana fel« a hős szíve méltó haraggal, mint akarta e »Lotyó« »pompadúr vérét« kiontani, mielőtt hazajutna »farba rugott Menelaussá«-hoz.

¹ Hátrahagyott iratai, III: 38.

Még hagyján, ha Gyöngyösi nyomdokain halad ; az ő stílusa némi emelkedésre bírja alantjáró gondolatait. Mesteréből nemcsak egyes sorokat vett át itt-ott, mint Prónai Antal állítja,¹ hanem néha alaposan kiaknázza s egész strófákat se restell kiírni belőle. Íme egy kis ízelítő :

Gyöngyösi *gerliczéje*, Kemény-ep. II : 4.

Ott a szomszédságban vagyon egy forráskút,
 Melynek kristályvize kedves csörgéssel fut,
 A szomjúhozóknak híves kortyokat nyút,
 Tántorgó szárnyával annak vizéhez jut.
 Meglátván személyét melynek tükörében,
 Bánatjának oka fordúla eszében,
 Indult annál nagyobb keserve szívében,
 Nem akara innya szép tiszta vizében.
 Hanem a kút mellett fakadt egy kis mocsár,
 Amelynek forrását egyvelítette sár,
 S felzavarta csak most egy vízvívő tatár,
 A szomjú gerlicze ennek vizéhez jár.
 Ehhez ereszkedik meghajlott nyakával,
 Még ezt is újonnan zavarja orrával,
 Úgy önti gégejét annak italjával,
 Egy kertben száll onnét bágyadott szárnyával.

Dugonics *gerliczéje*, III : 7.

Ha szomjúságának eloltását a kút
 Adhattya, amelyből fris víz csurog és fut,
 Tántorgó szárnyával ő is csak oda jut,
 Epedett torkának de jó kortyot nem nyújt.
 Mert látván személyét a víz tükörében
 Bánattyának okát fordította eszében,
 Indul annál nagyobb keserve szívében,
 Így nem kíván innya megült szép vizében.
 Hanem ha van kútból ereszkedett mocsár,
 Melynek kiforrását egyelítette sár,
 A szomjú gerlicze annak vizéhez jár,
 Szomjúságát oltó szebb italt lelne bár.
 Ahoz ereszkedik bögy-apadt nyakával,
 S még azt is újonnan zavarja orrával,
 Úgy öblíti száját iszap italával,
 Csapdosván oldalát lecsüngő szárnyával.

Figyelmet érdemel azonban több toldása. Hecuba jajgatása Paris születésén és Deiphobus szörnyű halála Hyginus és az *Aeneis* VI. és VII. éneke után való, de már más eredetű Astyanax és Polyxena halála ; mindkettőt Creusa árnyéka meséli el Aeneasnak. Hyginus rövid megjegyzéséből (109. és 180. fab.) és a Met. XIII. könyvéből nem igen származhatnak. A mint már Beöthy Zsolt rámutat (i. m. II : 139.), ezek azon részek, melyeket a cyklus költői közül a miletosi Arktinos *Ἰλιου πέποις*-e énekelt meg, de Vergilius nem vett át belőle. Csak Proklus *Chrestomathiájából*

¹ Dugonics életrajza, Szeged, 1903. 68. 1.

s néhány más czélzásból ismerjük tartalmát.¹ Feltűnő, hogy két évvel később (1776.) egy prózai érzékeny regényben is előkerül, Németh Antal *Trója királynéi* cz. művében. Közös forrásuk valószínűleg Seneca híres tragédiája a *Trójai nők* (Troades), melynek az utóbbi csak prózai átköltése, az eredeti siralmas jajongásait a kora sentimentalismusához idomítva.

Bármily különbözőek is e földolgozások külső forma, műfaj vagy költői irányzat tekintetében, azért a humanistikus felfogás és a klasszikus traditio diadalmaskodik valamennyiben. Dugonics népies zamatú rímes tizenketteseiben épúgy, mint B. Szabó Dávid erőteljes hexameterében, Németh Antal szónoki lendületű prózájában csakúgy, mint Dayka Gábor kicsiszolt distichonjaiban ugyanaz a szellem kér magának jogot, több-kevesebb eredménnyel. Heroidában és hősköltményben, regényben és paródiában, hű fordításban és szabad átültetésben, sőt még a drámában² is utat tör a tárgy életereje és változatos formákat termelő ősi csirája. Végül Homeros költészetének varázsa meghódítja a legellentétebb költői irányokat.

Így folytatódik ez a XIX. században. Vörösmarty fékezhetetlen romantikus képzelete épúgy belőle táplálkozik, mint Arany termékenyítő népies őseréje, a század végének új romantikusa, Rákosi Jenő, épúgy feléje fordul, mint az új század költői anarchiájában benne keresi támaszát Babits Mihály neoklasszikus iránya.

Hasonlóképen van ez a világirodalomban. »Évezred hanyatlak, évezred kél újra«, nemzetek pusztultak és birodalmak buktak, új nyelvek keletkeztek és friss irodalmak támadtak, vallások és erkölcsök változtak, költői iskolák és irányok egymás romjain épültek föl, de őt mind mesterüknek vallották, Homeros mindnyájukat túlélte. Még az elméleteket is. A különféle hősdalokból összerótt népies eposzból az emberiség legnagyobb költői tanulták a művészi szerkesztés szabályait; a jámbor »gyűjtő« naiv compilatiójának befolyása a nemzeti irodalmak aranykorát jelzi. Hatásának titka époly mystikus kódbe vész el, mint alakja: »a koldusok őse«, a vak Homér.

KIRÁLY GYÖRGY.

¹ Homeri Opera T. V. Rec. Th. W. Allen. Oxonii, 1912. 107 és 137 l.

² Bernáth Lajos *Protestáns Iskoladramák* cz. kiadásában (RMK. XXI.) főként az *Aeneis*ből merített iskoladramákat említ és közül: Szászai Jánostól *Didónak szomorú története*, Turnusnak *Aeneas által lett szomorú halála*. — Ákáb Istvántól *Éneas és Didó*. Valamennyi a század végétől. — A piarista iskoladramák között is látunk ilyen címűeket: *Supplex adolescentum legatio urbem Troiam obsidione vindicans* (Bernátsky Ambrus, Szeged, 1744.); *Ulysses in Ithacam reversus* (Schintall G. Vác, 1755.); *Páris* (Árvay Á. Rózsahegy, 1772.). L. Prónai A. összeállítását IK. XXV: 213, 214, 217 l.